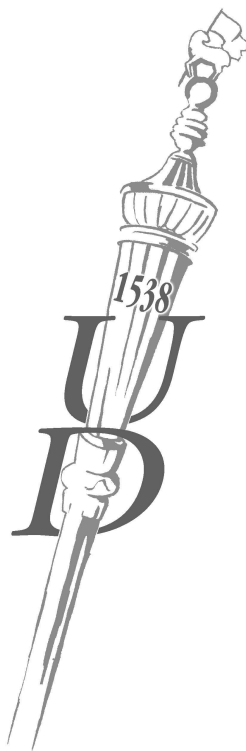

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

AZ ÁRKÁDIA-PÖR FOGSÁGÁBAN.
A DEBRECENI CSOKONAI-KULTUSZ

Lakner Lajos

Témavezető: Dr. Debreczeni Attila

DEBRECENI EGYETEM
Irodalomtudományok Doktori Iskola
Debrecen, 2010.

Az értekezés témája és célkitűzései

Az Árkádia-pörtl irodalmi vitaként tartják számon. A város 19. század elejétől a 20. század elejéig tartó története azonban arról tanúskodik, hogy ennél jóval több volt. Kazinczy és a debreceniek összeütközése valójában történelmi cezúraként értelmezhető. Az 1800-as évek körül ugyanis Debrecen végleg elveszítette a magyar művelődéstörténetben játszott vezető szerepét, melyet a korábbi évszázadokban betöltött. A pörtl követő száz év e hely visszaszerzésért folytatott küzdelem is volt.

A Csokonai megaszteltetése körüli későbbi viták felől visszatekintve úgy tűnik, hogy a pör bezárta a debrecenieket vagy bezárták magukat abba a szerepbe, melyet a pör során Kazinczy osztott rájuk. A Csokonai körül kirobbanó viták során ugyanis mindig az Árkádia-pörbeli szereposztás lépett életbe. A város képviselői újra és újra arra kényszerültek, hogy bizonygassák nem igaz az a magatartás, melyet a debreceniség szó sugall, nem igaz, hogy ne becsülnék Csokonait, nem igaz, hogy érzéketlenek lennének a művészet iránt és nem igaz, hogy Debrecen műveletlen vidék. Úgy tűnik, mintha a város értelmisége Kazinczy és a vádjai ellenébe fogadta volna vissza a költőt: emeltek neki síremléket, szobrot és neveztek el róla irodalmi-kulturális egyesületet.

Az Árkádia-pör tehát kulcsot jelent azoknak a történeteknek az értelmezéséhez, amelyek a Csokonai-kultusz egy-egy állomását jelentették, s amelyek átvilágítják a város szellemi-művelődési állapotát.

Dolgozatom célja, hogy összefűzzem a Csokonai-kultusz időben egymástól távoli, látszólag szorosabb összefüggéseket nélkülöző történeteit és szövegeit. Részben bővíteni és árnyalni szerettem volna az Árkádia-pörről, Ferenczy Csokonai-büszjtjéről és fogadtatásáról, a síremlékállításról, az Izsó-szobor ünnepélyes felavatásáról és a kultuszt intézményesítő Csokonai köréről eddig összegyűlt tudást. Részben pedig azért, hogy az Árkádia-pörtl értelmezési kulcsnak tekintem, új értelmet és jelentést szerettem volna adni a kultusz későbbi történeteinek. Nem utolsó sorban gazdagítani és módosítani akartam a 19. századi Debrecen kultúrájáról a kutatásban kialakult képét.

A dolgozat előzményeiről a bibliográfia kellő tájékoztatást nyújt.

A dolgozatban alkalmazott módszerek

A több mint száz évet felölelő történet feldolgozása az irodalmi kultusz kutatás módszerei és tapasztalatai alapján történt: hogyan használják az irodalmi műveket és az alkotók nevét az olvasók, a kritikusok, az irodalmi intézmények, valamint a társadalmi és politikai élet szereplői. Annál is inkább érdekesnek tűnt a kultusz kutatás útján haladnom, mert az Árkádia-pör során született meg az irodalmi kultusz, vagy legalábbis jelent meg a költők és művészek különös megtiszteltetésére irányuló törekvés, amely később az angliai Shakespeare-kultuszban példára, megerősítésre és az eszközkészletre talált. Kazinczy ugyanis amiatt, hogy terve a debreceniek részéről határozott ellenállásba ütközött, egyre inkább ragaszkodott Csokonai különleges megtiszteltetéséhez. Nem beszélhetünk ugyan Kazinczy Csokonai-kultuszáról, a rajongó szeretet és tisztelet értelmében, de arról igen, hogy gesztusa kultikus volt. Hazánkban ugyanis példátlan és az ekkor még Európában sem gyakori különös megtiszteltetéssel kiemelte volna Csokonait a többi költő sorából.

A kultusz kutatást az irodalmi szövegek társadalomtörténeti, szociológiai, ideológiai, lélektani és antropológiai vonatkozásai foglalkoztatják. A kultusz kutatásokra tehát a sajátosan irodalomtudományi szempontoktól és vizsgálati módszerektől való eltávolodás és más tudományok tanulságainak, módszertani eljárásainak az átvétele a jellemző. Mindez azért is lehetséges és kívánatos, mert az irodalmi kultuszok komplex társadalmi jelenségek. A kutatók abból indulnak ki, hogy az irodalomtörténet-írásban nemcsak a szövegközpontú, az esztétikai elkülönülés által lehetségessé vált kérdések vizsgálatának van létjogosultsága, hanem érvényes és hasznos lehet az a látószög is, amely a szövegekhez kapcsolódó cselekedetekre figyel, sőt magukat a szövegeket is kulturális cselekvésnek tekinti.

Olyan szimbolikus reprezentációknak, amelyek az olvasók mentális konstrukcióit tapasztalatilag átélhető és közösségi szimbólumokhoz kötik.

Érdeklődésem tehát nem Csokonai műveire irányul, hanem az alkotóhoz kapcsoló cselekedetekre és a róla szóló szövegekre. Elemzésemben mindezeket kommentároknak tekintem, amelyek közvetítenek a költőről kialakított kép és a róla beszélők világa között. A kommentár Aleida és Jan Assmann szerint a mű és az élet között közvetít: „a szöveget az élet, (...) az »életértelmet« a szöveg felé”. Ennek mintájára kommentárnak tekintem az ábrázolásokat, az ünnepeket és mindazokat a tevékenységeket és eredményeit (síremlék, kiállítás stb.), amelyek Csokonairól nemcsak kialakítanak egy képet, hanem egy adott közösséghez tartozóként is mutatják be.

Dolgozatomban egyszerre törekedtem a résztvevők belső szemszögből nyert tapasztalati tér rekonstruktív leírására és ezek értelmezésére.

Különösen ügyeltem arra, hogy a dolgozat ne szenvedjen attól a kényszersztől, melyet egy-egy diszciplináris diskurzus eljárásai jelentenek. A tudományos diskurzusokba való bekapcsolódás feltétele általában ugyanis e kényszerek által előírt „igaz hely” elfoglalása, azé a helyé, ahonnét igaz vagy hamis kijelentéseket tehetünk. Ennél fontosabbnak gondoltam megtalálni azt a néha heurisztikus, néha apró vizsgálódások sorából kibontakozó történetet-elbeszélést, amely nem az igazságra, hanem sokkal inkább a valószínűségre törekszik, arra, hogy olvasásuk során tapasztalatot szerezhessünk a korabeli (irodalmi) világról. Azért is óvakodtam az igazság keresésétől, mert tisztában vagyok vele, hogy a múltat vizsgáló tanulmányokban a szűken vett szakmai érdeklődést is mindig át- meg átszövik a hol rejtett, hol nyílt önmegértésre és a saját világ megértésére való törekvések.

A kutatás eredményei

(A Csokonai-kultusz születése: az Árkádia-pör) Az Árkádia-pör akörül a kérdések körül forgott, hogy a művészet önálló és elkülönült világot képez-e, vagy a mindennapok része, a művekben megformált „én” jelenti-e Csokonait, vagy az életrajzi „én”, s az ilyen vitákban az irodalmi nyilvánosság vagy a helyi társadalom játssza-e az ítélőbíró szerepét. Kazinczy a mindennapi élettől elkülönülve gondolta el a művészet által megnyitott világot, a debreceniek viszont elsődlegesnek tekintették a mindennapjaikat meghatározó közösségi világ horizontját, ezért a művészet és az irodalom, mint önálló világteremtő erő szinte értelmezhetetlen volt a számukra, ahogyan az irodalmi közösség is. Fazekas Mihály kész volt életét és irodalmi tevékenységét is a közösségi igényekhez és elvárásokhoz igazítani. Kazinczy a Csokonai megtiszteltetését arra is föl szerette volna használni, hogy az irodalmat (és művészetet) a többi tudatforma fölé emelje.

A pör folyamán a debreceniség toposzá, kollektív reprezentációvá vált, amely ellen, szinte lehetetlen volt védekezni, mert mindig attól a kontextustól kapta a jelentését, melyben Kazinczy használta. A vita eredménytelenül zárult le mind a két fél számára. Ennek oka, hogy egy (még virtuális) értelmezői közösség került szembe egy olyan közösséggel, melyet a közös életforma és a közös vallás kötött össze, mintsem az irodalommal és művészettel foglalkozás.

(*A nemzeti panteon hőse: Ferenczy István Csokonai-büszkje*) Ferenczy István Csokonai-büszkje fogatásának története továbbárnyalja a kétféle világ- és irodalomértést. E történetben a debrecenieknek az Árkádia-pörbeli szerep jutott, mert inkább csak elszenvedték a szobor városba kerülését. Sárvári Pál professzor mint a kollégium képviselője ugyan lelkesen írt a szoborról és Ferenczyről, de zavarba hozta, hogy Csokonai a nemzeti panteon hőseként tért vissza Debrecenbe, s nem értette, hogyan lehet egy erkölcsileg kétes életet élő költőt ily megtiszteltetésben részesíteni, miközben a város jeles közemberei (prédikátorok, professzorok, orvosok) megbecsülése egyre csökken. Kazinczy esztétikai kifogásai ellenére is lelkesedett a Csokonai-büszktért, mert reményei beteljesülését látta Ferenczyben, kitől a nemzeti szobrászat és panteon megteremtését várta

A Csokonai-büszkt fogadtatásának története beleágyazódik a népszerűség körüli zajló vitába. Kölcsey Csokonairól írt bírálata szerint a halhatatlanság és népszerűség nem kapcsolódhat össze, sőt az utóbbi kárára van az alkotónak. Domby viszont a „minden rendről és nemtől” általi olvasottságot annak jeleként értelmezte, hogy Csokonai nemzeti költő, és életrajzával azt próbálta meg bebizonyítani, hogy a költő világteremtő zseni volt. Kölcsey kritikus a közönség fölött állónak tudta magát, s az elkülönült irodalom híveként értékelte Csokonai költészetét. Ezzel szemben Domby úgy gondolta, hogy a művek és a költők csak a nemzeti közösségbe integrálódva tölthetik be feladatukat és a közönségbe tartozóként ábrázolta önmagát.

(*Kegyelet és önismeret: a Csokonai-síremlék*) A síremlékállítás kapcsán kirobban vita azt a kérdést vetette föl, hogy milyen összefüggés van kegyelet és önismeret között. A síremlék állítóinak Csokonai elhanyagolt sírja láttán azzal kellett szembesülniük, hogy Kazinczy vádjában mégis volt igazság. A hiányzó sírkő ugyanis annak a jele volt, hogy a város értelmisége nem volt képes szembenézni Csokonai és Debrecen viszonyával. Tabuizálták e kérdést, ennek ára azonban az volt, hogy az Árkádia-pör során kialakult negatív városképet nem tudták megváltoztatni, melynek következtében meggyengült a helyi közösség kollektív identitása, hiszen egy ilyen közösséggel nem lehetett azonosulni. Hogy a költő közösségi emlékezetben elfoglalt helye bizonytalan volt, Sárvári Pál és Péczely József professzorok között kirobbant vita is jelzi. Ugyan összeütközésüket a diákok adakozása eltérő megítélése váltotta ki, de többről volt szó. Arról, hogy teljesen másképp gondolkodtak az iskolai és a világi tudásról, a közösség és egyéniség viszonyáról, a szépirodalom oktatásban és művelődésben játszott szerepéről, a nemzeti irodalomról és a nyilvánosság szerepéről. Sárvári

látta, hogy az irodalmi értelmiség egyre nagyobb szerepet játszik az átalakuló kulturális életben, s keserűen kellett tudomásul vennie, hogy ez az új értelmiség azt a szerepet hódította el, amely eddig az egyházi értelmiségé volt: a közösség képviselését.

A tanárok és Péczely gondolkodásmódja közti különbség korszakhatárt jelez. Míg a professzorok számára a múlt ismeret- és példatár volt, addig Péczely gondolkodását a tapasztalatok és az elvárások kettőssége határozta meg.

(*A népszerű, nemzeti költő: Izsó Miklós Csokonai-szobra*) Izsó szobra felállításának jelentőségét az adja Debrecen művelődéstörténetében, hogy nemcsak helyreállította, hanem növelte is a város hírnevét. Ebben az esetben ugyanis a debreceni értelmiség, és nem külső személy (idegen) kezdeményezte a költő megtiszteltetését. A szoborállítás a város modernizációs törekvéseinek szimbólumává lett. Csanak József irányításával működő Emlékkert Társulat célja az volt, hogy modern várossá tegyék Debrecent, amelynek egyik eleme egy olyan közösségi tér kialakítása volt, ahol a debreceniek megélhették volna közösségi tartozásukat, az idegeneket pedig szembesítette volna a város magyar művelődéstörténetben játszott kiemelkedő fontosságú szerepével. Izsó szobra az első köztéren fölállított szobor volt, s a művésznak sikerült nemzeti karaktert adni a szobrászatnak. A Csokonai-szobor így azt hirdette, hogy Debrecenben újra otthonra leltek a művészetek.

Izsó azt a költőalakot formázta meg, amely a 19. század közepétől formálódott. Egyrészt a nemzeti költőt, akit Toldy kanonizált, másrészt a szélesebb néprétegek népies poétáját, aki pedig Petőfi versében kapta meg végleges formáját. Toldy Csokonai-életrajza és Petőfi Csokonai-verse megszabták a későbbi értelmezéseket és költőképet.

(*Az intézményesített Csokonai-kultusz: A debreceni Csokonai kör*) Az 1890-ben megalakult Csokonai kör névválasztása jelzi, hogy a költő a várost szimbolizáló alakká vált. A kör alapítói úgy gondolták a Csokonai-kultusz révén képesek lesznek egyesíteni Debrecen társadalmát és képesek lesznek általánosan elfogadtatni a célt, hogy a város újra regionális jelentőségű központ legyen. Törekvésük azonban kudarcba fulladt. Sem a cívisek, sem a középosztály támogatását nem tudták elnyerni. A végoráját élő cívis társadalmat nemzeti eszmékkel nem lehetett megszólítani, a középosztály tagjai pedig azért maradtak távol a rendezvényeiktől, mert problémáikra a kör nem kínált válaszokat-megoldásokat. A Csokonai kör működése egyre inkább belterjessé vált. Legjelentősebb és egyben a legsikeresebb rendezvényük az 1905-ös Csokonai-ünnep volt, amelyen megdicsőült a város és a kör.

A Csokonai kör egyben a Csokonai-kultusz végét is jelentette. Miközben ugyanis regionális szerepet álmodtak városuknak, addig velük a szellemi nyugalom világa és a bezárkózás jutott újra uralomra. A debreceniség újra kísértett. Már-már többet foglalkoztak saját megbecsültségük hiányával, mint a költővel. Arra pedig egyáltalán nem törekedtek, hogy Csokonai költészetét a jelen koruk igényei szerint szólaltassák meg, sorsában pedig szintén megtalálják a koruk emberének szóló tanulságot, ahogyan a nyugatosok tették.

Az értekezés témakörét érintő publikációk

Irodalom és értelmiség Debrecenben a századfordulón és a két világháború között. In: Déri Múzeum Évkönyve 1991. Debrecen, 1993. 365-383.

Egy vidéki művész a 20. században. ItK, 1995/5-6. 504-523.

Irodalmi kultusz, társadalom, múzeum. In: A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1997/1998. 1999. 521-554.

Az irodalmi kultusz mint társadalmi jelenség. Új Holnap, 1998/11. 49-73.

Az „irodalmi kiállítás” mint az irodalmi muzeológia megújulásának lehetősége. Magyar Múzeumok, 1999/3. 55.

Múzeum és irodalmi hagyomány. Nyelvünk és kultúránk, 1999/11-12. 64-75.

„...csodás színeváltozás...” Irodalom és múzeum. Literatúra, 2000/4. 359-377.

Iskola és világ, hagyomány és újítás. A Debreceni Református Kollégium a 18-19. század fordulóján. In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2000. Debrecen, 2000. 375-418.

Irodalmi kultusz, identitás, legitimáció. In: Kalla Zsuzsa szerk. Az irodalom ünnepei. Bp., 2000. 148-169.

Kiállítás: irodalmi kultusz és/vagy értelmezés. Magyar Múzeumok, 2000/4. 47-48.

Esztétizmus és az önismeret kertje. Oláh Gábor és a szecesszió. In: Déri Múzeum Évkönyve 2000-2001. Debrecen, 2001. 265-298.

Oláh Gábor: Naplók. Szerk., jegyzetek, utószó. Debrecen, 2002. 1-711.

Hagyomány, közösség, mecénatúra. Déri Múzeum Évkönyve 2002-2003. Debrecen, 2003. 341-352.

Díszpolgárság, díszidentitás. Debrecen avagy a történelem terhe. Debreceni Disputa, 2004/1. 23-29.

Kultusz, olvasás, identitás. Literatura, 2004/2. 225-250.

Irodalmi kultusz: a múzeum és a látogató. Hungarológiai Közlemények, 2004/1. 138-156.

A Petőfi-ház mint a Petőfi kultusz élesztője. Gömörország, 2004/2. 10-15.

Az emlékezetközösségtől a tudományközösségig. Debreceni Disputa, 2004/10. 25-31.

A hagyományról. Híd, 2005/11. 3-22.

Rimaszombat, Csokonai, Debrecen. Gömörország, 2005. ősz. 72-77.

A kultusz kutatás útjain. In: Kalla Zsuzsa - Takáts József - Tverdota György szerk. Kultusz, mű, identitás. Bp., 2005. 11-30.

Asztalos Dezső - Lakner Lajos - Szabó Anna Viola: Kultusz és áldozat. A Debreceni Csokonai Kör. Debrecen, 2005. 1-592.

A Csokonai-ünnepek – avagy hogyan lett Csokonai Debrecené. Debreceni Disputa, 2006/4. 24-28.

Kegyelet és önismeret. Debreceni Disputa, 2006/11. 49-53.

Irodalmi kultusz és hagyomány. In: Wilhelm Gábor szerk.: Hagyomány és eredetiség. Tabula könyvek 8. Bp., 2007. 7-23.

Literary Cult and the Public Sphere. In: Veera Rautavouma-Urpo Kovala-Eeva Haverinen eds. Cult, Community, Identity. Jyväskylä, 2009. 81-100.

Egyéb fontosabb publikációk

A teremtett világ. Tamási Áron regénymodellje. Életünk, 1991/5. 459-466.

A Szülőföldem jelentésrétegei. It, 1992/4. 694-714.

Valóságfogalom, regény és művészetszemlélet összefüggése Tamási Áronnál. ItK, 1993. 5-6. 669-678.

A művészetfelfogások vizsgálatának lehetőségei az irodalomban. Múzeumi Kurír, 1993. 47-50.

Alakformálás Tamási Áron regényeiben. In: Déri Múzeum Évkönyve 1992-1993. Debrecen, 1994. 429-437.

Nagy László mai befogadásának lehetőségei. In: Inkarnáció ezüstben. Bp., 1996. 186-207.

Boross Zoltán: Gömörországi emlékeim. S. a. rend. és utószó. Debrecen, 1996. 1-37.

Költői szerep, személyesség, esztétikai hatás. (Sinka István olvasása közben.) Bárka 1997/4. 47-64.

Hogyan és mi végre olvashatjuk ma Nagy Lászlót? In: A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1995/1996. 1998. 421-438.

Miért és hogyan olvassuk újra Makkai Sándor írásait? Hitel, 1998/12. 59-73.

Balogh László műveinek bibliográfiája. Szerk. és előszó. Debrecen, 1999. 1-40.

A közvetítő. Balogh László gondolatai a kultúráról és a kultúraformáló értelmiségről. In: Déri Múzeum Évkönyve 2000. Debrecen, 2000. 419-424.

Idő, kronológia, életút. (A Kölcsey-kronológiáról). ItK, 2003/4. 504-527.

Irodalmi kiállítások, emlékházak Magyarországon. In: A magyar irodalom évkönyve 2003. Bp., 2004. 327-353.

Irodalmi kiállítások, emlékházak a határáron túli magyarságnál. In: A magyar irodalom évkönyve 2003. Bp., 2004. 354-356.

Balogh László élete és munkássága. In: Balogh László: József Attila. Debrecen: Déri Múzeum – Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005. 261-274.

Irodalmi kiállítások, emlékházak Magyarországon. In: A magyar irodalom évkönyve 2004. Bp., 2005. 346-394.

Irodalmi kiállítások, emlékházak a határáron túli magyarságnál. In: A magyar irodalom évkönyve 2004. Bp., 2005. 395-401.

Irodalmi kiállítások, emlékházak Magyarországon. In: A magyar irodalom évkönyve 2005. Bp., 2006. 377-426.

Irodalmi kiállítások, emlékházak a határáron túli magyarságnál. In: A magyar irodalom évkönyve 2005. Bp., 2006. 427-434.

Emlékszobor-állítás Debrecenben. Debreceni Disputa, 2008/4. 4-10.

A nyitott, szolgáltató és oktató múzeum – tendenciák a világban. In: Káldy Mária szerk.: Múzeumi vezetői ismeretek. Szentendre, 2010. (Közlésre elfogadva.)

Nemzetközi múzeumi együttműködési lehetőségek. Esettanulmány. In: Káldy Mária szerk.: Múzeumi vezetői ismeretek. Szentendre, 2010. (Közlésre elfogadva.)